
ІСТОРІЯ

УДК 930.1(47+57)"192/199"

DOI 10.31.65/2520-6966-2019-12i-97-5-15

С. О. Кириленко

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Посилення норманських тенденцій на початкових етапах становлення радянської історичної науки

Стаття присвячена комплексному аналізу досліджень з питання походження Русі в контексті розвитку історичної думки 1920-х – початку 1930-х рр. У даній публікації розкриваються передумови зміни концептуальних засад пореволюційної історичної науки щодо утворення Давньоруської держави. Акцентується увага на перших наукових працях істориків 20-х – 30-х рр. ХХ ст., у яких доводиться норманське походження перших руських князів та принесення державності зі Скандинавії. Основна увага приділяється історіографічним працям О. Шахматова, П. Смірнова, В. Бріма, які призвели до цілковитої реставрації норманізму в найрадикальнішому його вияві. Зазначається, що цьому багато в чому сприяла та обставина, що відроджений В.Томсеном "ультранорманізм" так і не знайшов достойних опонентів. Відмічається, що в наукових колах формується переконливе враження остаточної перемоги норманської концепції, оскільки в академічних установах, навчальних закладах від початку до кінця 1920-х рр. продовжували працювати вчені "старої школи", дослідження яких базувалися на давно вироблених методологічних принципах. Автор наукової праці приходиться до висновку, що на межі 20-х – 30-х років норманізм був проголошений на зразок марксизму-ленінізму єдиноправильним вченням, яке активно поширювалося і пропагувалося як у наукових інституціях, так і в середніх освітніх закладах через розгалужену систему науково-популярної літератури та шкільних підручників.

Ключові слова: походження Русі, історіографічний процес, норманізм, антинорманізм, концепція, марксизм-ленінізм, радянська історіографія, ідеологія.

Історіографічний спадок Радянського Союзу з проблеми виникнення й формування Давньоруської держави, роль у цьому процесі

політико-ідеологічних чинників, особистий внесок окремих вчених на сьогодні як ніколи є актуальним і на часі. До того ж дане питання так і не стало предметом комплексного наукового дослідження. Студіювання історіографічних праць радянських істориків, присвячених проблемі походження Русі, дає змогу розширити наші уявлення про загальний історіографічний процес у СРСР. Відокремлення позанаукових компонентів, які мали місце в науковому житті радянського суспільства, дозволяють глибше поглянути на ідеологічну ситуацію в країні, показати вплив владних інституцій на історичні дослідження того часу.

Нижньою хронологічною межею історії радянської історичної науки традиційно вважають 1917 рік. Опозиційній партії більшовиків, яка перетворилася у провладну, необхідно було змінювати курс своєї діяльності: від критики й руйнування суспільних відносин, інституцій, ідей, вона повинна була перейти до захисту й збереження того, що було б корисним від попереднього режиму. У цих умовах виникла потреба нових ідей, нового змісту агітації і пропаганди. Уже в перших внутрішньо- і зовнішньополітичних кроках більшовицького уряду перевірялися його колишні уявлення й ідеї. Саме тепер вони зіштовхувалися з дійсністю, виявляли свою реальність або утопізм. Накопичення принципово нового досвіду більшовицькою партією далеко не означало, що на його основі відразу відбувалися зміни в ідеології. У цій галузі чинними залишалися багаторічні традиції, непорушні принципи, діяла своєрідна інерція [5, с. 20–21].

Громадянська війна, а потім відновлення господарства та інші першочергові завдання відтіснили історичну науку на другий план. Та й самі історики по-різному сприйняли революційні події. Одні з них емігрували й стали відвертими ворогами радянської влади, інші не ризикнули покинути батьківщину, але не витримавши суспільних потрясінь та матеріальних нестатків, трагічно пішли з життя. Проте багато з них все ж почали співпрацю з радянською владою. "Люди науки" за своїм минулим, поглядами, професійною підготовкою, сферами дослідницьких інтересів, особистими зв'язками були поділені на дві групи – "старих спеціалістів" і "червоних професорів". Перші отримали освіту до революції, другі – за нової влади. Наукові кадри, котрі були успадковані радянською владою від дореволюційної системи освіти, становили когорту високоосвічених спеціалістів, талановитих дослідників, наукові праці яких були відомі не лише на теренах Російської імперії, а й далеко за її межами. Ці історики за своїми політичними поглядами були переважно лібералами, за науковими уявленнями – далекими від марксизму, а за уподобаннями – вірними батьківщині й науці патріотами [5, с. 108–110].

Історіографічна ж ситуація навколо проблеми походження Русі склалася таким чином, що на рубежі XIX–XX ст. завдяки працям С. Гедеонова та Д. Іловайського норманізм був позбавлений ореола науковості, оскільки було мобілізовано більше історичного матеріалу, ніж це робили найерудованіші норманісти. В історичній літературі в цілому панувало скептичне ставлення до норманських реконструкцій. А. Котляревський, І. Забелін пов'язували походження Русі з Балтійським помор'ям, В. Василевський обґрунтовував концепцію про існування Русі на півдні задовго до прикликання варягів. Сам норманізм вже не намагався пояснити нормано-германською участю всі явища життя Давньої Русі [6, с. 49]. У цей час А. Кунік написав "відкритого листа суходольним морякам" (суходольними моряками називалися історики-антинорманісти), який був адресованим молодому поколінню, ще не заангажованому антинорманістськими висловлюваннями [6, с. 49].

Відсутність довіри до норманістських конструкцій на рубежі століть в Російській імперії призвів до того, що центр досліджень з продукування аргументів на користь норманського походження Русі перемістився за кордон. Так, у 1891 р. датський учений В. Томсон видав невелику брошуру "Початок Руської держави", у якій намагався довести, що ім'я варягів вживається в якості загального позначення Скандинавії і що Русь є ім'ям окремого скандинавського племені [11, с. 19]. Однак на сторінках свого дослідження він так і не зміг довести ні перше, ні друге. Його висловлювання так і залишилися аксіомами, які без жодних доказів повторювалися з одного видання в інше.

На межі століть для вирішення питання про початок Русі фонд писемних джерел виявився вичерпаним, для переконливого вирішення проблеми прямих фактів було недостатньо. Виникла необхідність залучати нові джерела, з одного боку, а з іншого, – змінювати методологічні підходи до їх дослідження. Висловлюючи незадоволеність традиційною позитивістською методологією, В. Флоринський писав: "Над словами і зрозумілими фактами повинна панувати логіка подій: теоретичний висновок іноді може правильніше угадати правду, ніж заплутаний історичний натяк. Ця теоретична правда, якщо вона на вірному шляху, може знайти собі підтвердження і зробиться аксіомою, коли знайдуться для неї фактичні докази з іншої наукової галузі, якою ще так мало користується історична наука, саме з галузі філології та археології" [12, с. 64].

Таким чином, на рубежі XIX–XX ст., не дивлячись на появу солідного пласту історіографічних доробків, наявності різноманітних методологічних підходів та залучення широкого комплексу писемних

та археологічних джерел, вирішення питання походження Русі опинилося в глибокій системній кризі, вихід з якої повинен був передбачати вироблення абсолютно нових критеріїв до прочитання історичних текстів, залучення ширшого методологічного інструментарію, а також тісного взаємозв'язку з іншими науками. Проте історична наука перших пореволюційних десятиліть продовжувала збагачуватися історіографічними доробками, які реанімували постулати норманізму, часто навіть ті, від яких класики теорії давно відмовилися.

Із них перш за все варто виділити праці О. Шахматова. Олексій Олександрович Шахматов (1864–1920) один з перших науковців засвідчив готовність співпрацювати з радянським урядом. Так, на пропозицію радянської влади в січні 1918 р. про співпрацю Академія наук відповіла згодою, і другим після підпису секретаря академії С. Ольденбурга поставив свій підпис академік О. Шахматов. "Академія, – зазначалося в підписаній вченими резолюції, – завжди готова за вимогами життя і держави взятися за посилену наукову і теоретичну розбудову окремих завдань, висунутих потребами державного будівництва" [7, с. 159]. Отримавши підтримку радянської влади, академік О. Шахматов, незважаючи на велику завантаженість справами Академії, протягом 1918–1919 рр. публікує низку праць, серед яких монографія "Древнейшие судьбы русского племени", що стала своєрідним підсумком його студій з Давньої Русі.

Основою концепції О. Шахматова була теза про існування "єдиного руського племені", історичне життя якого розпочалося з моменту появи достовірних свідчень про його існування і вступ на сцену світової історії у другій половині IX ст. Намагаючись наповнити запропоновану ним схему написання літописцем "Сказання про покликання варягів" конкретним змістом, він зображує історичний процес від розселення слов'ян до зародження руської держави. Узявши за методологічну основу дослідження порівняльно-історичний метод, О. Шахматов наголошує, що самостійне існування руського племені є наслідком виділення його із спільнослов'янської племінної групи: "Колись єдине слов'янське плем'я, розпавшись, виділило із себе в числі інших гілок східнослов'янську або руську гілку" [13, с. 3]. Розпад цієї праслов'янської гілки він датував V–VI ст. [13, с. 6]. Ядром усього східного слов'янства, а отже, і предками "руських" [13, с. 11], на думку історика, були анти, як одна із східних гілок колись єдиного слов'янського племені [13, с. 6]. Перші самостійні кроки східного слов'янства на території Росії призвели до зіткнення його із різними народами індоєвропейського, тюркського і фінського походження [13, с. 40]. Так, підкреслює О. Шахматов, починаючи з VIII ст. Європа в різних її частинах стає об'єктом діяльності норманів,

у яких він вбачає жителів Данії, Норвегії і Швеції. Проникнення скандинавів у "Росію" відбувалося, на думку О. Шахматова, двома шляхами: Волгою та Дніпром. Основні колонізаційні потоки були спрямовані з південної Швеції та Готланда переважно через Двіну, причому спочатку був освоєний Волзький шлях, а потім Дніпровський. Причину такої черговості вчений пояснює тим, що на Волзі скандинави зустріли менше перешкод. Дніпровський же шлях із Варяг у Греки був освоєний скандинавами лише в результаті запеклої боротьби і завоювань. Саме ця боротьба, як підкреслює дослідник, і призвела до створення східнослов'янської держави [13, с. 40–43].

Згідно з міркуваннями О. Шахматова, ці скандинави-завойовники переважно були вихідцями зі Швеції та острова Готланд. Себе ж вони називали норманами (Nordmannr), шведами, готами або просто вікінгами. Жителі Готланда на Русі були відомі під іменем "Гьти", Швеції – "Свеи", Данія отримала назву "Донь", "Донська земля", жителям Норвегії було присвоєно імя "Мурмане". Проте всі ці назви вживалися лише новгородцями та полочанами для більш точного визначення скандинавських земель і народів. Більш давньою і узагальнюючою назвою було ім'я "Варязі", "Варяг". Проаналізувавши численні джерела, де згадується назва "варяги", О. Шахматов доходить висновку, що ця назва не мала етнічної основи. На його думку, у "древньо-північній" мові назва Vaeringjar означає не власне назву скандинавів як таких, а тільки тих скандинавів, які входили до складу охоронців візантійського імператора. Отже, Vaeringjar – трансформована назва імператорських тілоохоронців варангів (βαρῦνοι), а це, відповідно, вказує на те, що лексема "варяги" спершу могла виникнути і не в скандинавському середовищі, указуючи зовсім не на скандинавів. Varang – це переробка назви франків, яка, очевидно, уживалася аварами і була перенесена ними як на південь – на Балканський півострів, так і на схід – східним слов'янам. Франками-варангами номінувалися взагалі германці. Східні слов'яни також, як і візантійці, називали варангами скандинавів. До того ж, як відмічає О. Шахматов, у Візантії під варягами розуміли не лише скандинавів, а й англосаксів, які входили до складу охорони імператора.

Дійшовши висновку щодо варягів, О. Шахматов переводить увагу на русів. На його думку, русами спочатку називалися скандинави. У своїх міркуваннях він спирається на дані В. Томсена, в яких головним доказом є те, що західні фіни й донині називають Скандинавію "Руссю". Ще один факт на користь цієї ідеї: Фінсько-суомська Швеція називається Ruotsi [13, с. 40].

Що ж до походження Давньоруської держави, то її витоки О. Шахматов убачає в тій геополітичній ситуації, яка склалася у Східній Європі

в першій половині IX ст. На його думку, лаконічно й достовірно про це сказав літописець: "Варяги, приходячи із за моря, брали данину на Чуді, Мері, Весі і Кривичах; а хозари брали данину на Полянах, Сіверянах і В'ятичах". Саме цей літописний уривок дозволив О. Шахматову дійти висновку, що майже всі східнослов'янські племена потрапили у дві різні політичні сфери впливу: північні і північно-західні під скандинавський, а південні і південно-східні – під хозарський [12, с. 45].

Реакція наукової спільноти на вихід у світ нової праці О. Шахматова не змусила на довге очікування. Вже наступного року з'явилася перша рецензія С. Платонова, який відмітив оригінальність наукових підходів академіка та перспективність майбутніх пошуків витоків Русі на шляху, окресленому вченим [9, с. 1–5].

У 80-х рр. XX ст. один з критиків норманської теорії М. Алпатов поставив під сумнів практику "таврування" визначного лінгвіста "безнадійним норманістом" і високо оцінив внесок О. Шахматова у вирішення означеної проблеми. На його думку, безплідність полеміки норманістів і антинорманістів змусила О. Шахматова зробити спробу вивести справу із глухого кута. "Якщо раніше кожна зі сторін шукала джерела й аргументи, щоб підтвердити свій постулат, то О. підійшов до вирішення питання з кінця – він спробував зрозуміти самого літописця. У яких умовах жив літописець, які проблеми сучасності його турбували, чому він саме так реконструював події минулого?" [1, с. 44]. Узагалі ж учений першим зробив спробу створити цілісну картину походження та розвитку східнослов'янських народностей. Фахівці-гуманітаристи дали високу оцінку працям О. Шахматова та їх впливові на сучасну історичну й філологічну науку. Так, за словами полідисциплінарного українського дослідника В. Петрова, праці російського лінгвіста є "мірилом рівня найбільших досягнень східнослов'янської мовознавчої науки". О. Шахматов "сполучав в собі лінгвіста й історика не як фах або дисципліну, а плекав історизм як засадний принцип, керівну ідею й мету" [14, с. 76]. На думку В. Маркова, сучасного дослідника життя й наукової діяльності О. Шахматова, концепція історії східного слов'янства надовго визначила напрямки дослідження в цій галузі [7 с. 311], хоча, як відмічав В. Пархоменко, у працях О. Шахматова не було "чогось вповні завершеного і непорушно визначеного". Скоріше, російський філолог здебільшого дав науковій громадськості "робочі гіпотези" для подальших студіювань з боку дослідників давньоруської історії [14, с. 85].

Отже, шахматівський підхід до вирішення проблеми походження Русі в багатьох напрямках окреслив траєкторію подальших студій радянських учених.

Досить оригінальний проте менш помітний слід в історії дослідження проблеми походження Русі залишив П. Смірнов, чия праця "Волзький шлях і стародавні руси" вийшла друком у 1928 р. у стінах Української академії наук. Дослідник, широко використовуючи свідчення арабських джерел IX–X ст., став шукати місце виникнення Давньоруської держави не на шляху "із Варяг у Греки", як це робили багато хто з істориків, а на волзькому шляху – із Балтики Волгою в Каспійське море. Згідно з концепцією П. Смірнова, торговельний рух великим Волзьким шляхом почався з передісторичних часів і продовжувався аж до IX–X ст., коли Волзький шлях віддав свою першість у Східній Європі Дніпровому шляхові "із Варяг у Греки". З часів ранньої бронзи (Ананьїнська культура) населення Скандинавських земель відкриває Волзький торговельний шлях і протягом кількох століть використовує його для торгівлі з країнами Кавказу, Каспійським і Чорноморським узбережжям.

П. Смірнов спробував довести, що в мовах східних індоєвропейців, у санскриті, у зендській і старо-перській мовах найбільша ріка їхньої прабатьківщини Волга називається Раза, Рага, Ранга. Це ім'я потім згадується в географії Клавдія Птолемея в формі Ра (II ст.) і в Ско-роченій Географії невідомого автора в формі Рос (V ст.). Скандинави, які відвідували Волгу, відомі іранцям Східної Європи як алани, східним фінам – як "ороси", "уроси", а західним фінам – як "руотсі" тощо.

Археологічні дані підтверджують, що у VIII – першій половині IX ст. на східному березі Балтійського моря існувала ціла низка скандинавських колоній. Половина з цих відкритих селищ, а саме 8, групувалася понад Волзьким торговельним шляхом, у районі середньої Волги. Ці археологічні дані підкріплюються й писемними джерелами. А отже, припускає П. Смірнов, ці поселення могли з'явитися значно раніше, ніж це стверджують археологи.

Аналізуючи початковий літопис, дослідник наголошує на тому, що автор тексту, перераховуючи народи, що заселяли "Симів жереб" (у його розумінні це територія від східного узбережжя Балтики аж до кордонів Камської Булгарії і Хозарії), називає східних варягів. Він підкреслює, що це були такі самі варяги, які жили на західному узбережжі Балтики, тобто в Скандинавії. Саме цих східних варягів літописець і називає руссю.

Скандинавські саги, на думку Смірнова, також є важливими історичними джерелами: якщо відділити поетичні вигадки, то вони становлять "непоганий історичний матеріал". Так, у сагах Східну Європу названо "Великою Швецією" або "Холодною Швецією". Саме в ній виділяється країна "Рисаланд" або "Рюсаланд", яка знаходиться на схід від "Гардарікі" (Новгородська земля) та на північ від "Гуналандії"

(Хозарії). Таким чином, підсумовує П. Смірнов, Рюсаланд повинен знаходитися в "північно-східній Росії" в межиріччі середньої Волги та Оки. Показовим є і той факт, що конунги й купці Рюсаланда, за свідченням саг, мають скандинавські імена, у той час, як конунги Гардарикії – слов'янські.

Що ж до східних джерел, то автор, указуючи на їх обмеженість і неоднакову історичну цінність і вірогідність, виділяє три традиції. Так, проаналізувавши кожну з них, учений доходить висновку, що "початок історії Русі якнайщільніше був зв'язаний з історією водного шляху на Волзі. Волга стала за ту купіль, у якій різні етнографічні нашарування зрослися в одне народне тіло, дістали своє нове "руське" ім'я, збагатилися на нову "руську" культуру й здобули перший політичний досвід у "руському" каганаті" [10, 228 с]. "Ставши торговельним шляхом, – продовжує автор, – Волга вабила до своїх берегів і фінів, що перші осіли на них, і скандинавів, що за найдавнішої доби свого колонізаційного поширення створили на середній Волзі половину всіх відомих колоній Східної Європи, й, нарешті, слов'ян, переважно кривичів з середньої Наддніпрянщини". У X ст. саме тут, у Середньому Поволжі, відмічає автор, утворився Руський каганат і великоруська народність, яка зберегла в спогадах свій зв'язок з варягами, про що й засвідчив літописець [10, с. 229].

Нова концепція виникнення Руської державності виявилася доволі оригінальною, але мало переконливою, тому не отримала схвалення навіть у прихильників норманської школи. Так, Ю. Готьє в рецензії на працю професора Павла Смірова зазначає: "Ми не можемо не визнати, що його твір є лише оригінальною гіпотезою і що побудована ним будівля зведена на піску" [4, с. 353–356]. Дослідник С. Биковський взагалі ж назвав працю П. Смірнова "абсурдною" [3, с. 99].

Варто також відмітити праці скандинавознавця В. Бріма, котрий прийшов у науку в перші пореволюційні роки. Найвідомішою з усіх його праць стала стаття, котра розкривала нове трактування питання про походження назви "Русь". Наукові концепції В. Бріма мали компромісний характер і були своєрідною спробою автора примирити дві давно сформовані в науці точки зору. Він визнавав традиційну норманську концепцію, згідно з якою термін "Русь" походить від фінського "Ruotsi" і первісно вживався на позначення шведів-норманів, які приходили із-за моря у північнослов'янські землі. У той же час В. Брім одним з перших визнав факт існування на півдні і заході Русі в I тис. н. е. терміна "Рось", що прослідковується даними топоніміки та етніміки. Тому він запропонував, що при появі в Подніпров'ї норманів-варягів відбулося злиття принесеного ними з

півночі імені "Русь" з раніше відомим на півдні етнічним терміном "Рось" в одну загальну назву, яка й закріпилася за племенем, що панувало у Київській державі, тобто за норманами. В. Брім також одним із перших зробив спробу знайти нове пояснення походженню слова "Ruotsi". Він припустив, що фінське "Ruotsi" пішло від давньошведського слова "drot" – натовп, дружина і спочатку було позначенням шведських дружинників, що приходили у фінські і руські землі. Відповідно слово "Русь" було назвою варязької дружини і в той же час стало етнічним терміном, що означав варягів [2, с. 5–10].

Концепція В. Бріма, безумовно, стала значним кроком уперед у історіографії з цієї теми, тому вона була сприйнята авторитетними фахівцями-медієвістами, серед яких були О. Пресняков і Б. Греков. Так, Б. Греков додав виклад концепції В. Бріма як останньої й найбільш вірогідної гіпотези про походження назви "Русь" до першого видання "Київської Русі". Але в той же час ця концепція виявилася і доволі вразливою для критики і не дала переконливого рішення проблеми [8, с. 71–74].

Таким чином, у перші пореволюційні роки історіографічна ситуація, що сформувалася навколо проблеми утворення Давньоруської держави, призвела до цілковитої реставрації норманізму в найрадикальнішому його вияві, і цьому багато в чому сприяла та обставина, що відроджений В. Томсенom "ультранорманізм" так і не знайшов достойних опонентів. Склалося враження, що норманська концепція назавжди отримала перемогу. До того ж в академічних установах, навчальних закладах від початку до кінця 1920-х рр. продовжували працювати вчені "старої школи", дослідження яких базувалися на давно вироблених методологічних принципах.

Література

1. Алпатов М. А. Варяжский вопрос в русской дореволюционной историографии. *Вопросы истории*. 1982. № 5. С. 31–45.
2. Брім В. А. Происхождение термина "Русь". *Россия и Запад: истор. сб.* 1923. № 1. С. 5–10.
3. Быковский С. Н. Яфетический предок восточных славян – киммерийцы. *Известия ГАИМК*. Т. VIII. Вып. 8–10. Москва; Ленинград: Соцэргиз 1931. 99 с.
4. Готье Ю. В. Рецензія на книгу П. П. Смирнова "Волзьский шлях і стародавній Русі (Нариси з руської історії VI–IX ст.)" (Київ, 1928). *Новий Восток*. 1929. С. 253–256.
5. Дубровский А. М. Историк и власть. Брянск: Изд-во Брянского государственного университета им. акад. И. Г. Петровского, 2005. С. 501.
6. Кузьмин А. Г. Начало Руси: Тайны рождения русского народа. Москва: Вече, 2003. 426 с.

7. Макаров В. И. "Такого не бысть на Руси прежде...": повесть об академике А. А. Шахматове. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. 416 с.
8. Пархоменко В. Норманизм и антинорманизм: к вопросу о происхождении термина "Русь". *Известия Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук*. 1923 г. Ленинград, 1924. С. 71–74.
9. Платонов С. Ф. История. Академия наук СССР за 10 лет. 1917–1927. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1927. 235 с.
10. Смирнов П. Волзький шлях і стародавні Руси: нариси з руської історії VI–IX ст. Київ: ВУАН, 1928. 228 с.
11. Томсен В. Начало Русского государства. Москва: Университетская типография, 1891. 135 с.
12. Флоринский В. М. Первобытные славяне по памятникам их доисторической жизни: опыт славянской археологии: в 2 ч. Томск: Типо-Лит. П. И. Макушина, 1894. Ч. 1. 398 с.
13. Шахматов А. А. Древнейшие судьбы русского племени. Петроград: Издание Русского исторического журнала, 1919. 126 с.
14. Юсова Н. "Давньоруська народність": зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.): монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: ВД "Стилос", 2006. 620 с.

Referenses

1. Alpatov, M. A. (1982). *Variazhskiy vopros v russkoi dorevoliutsyonnoi istoriografii*. [Varyazhsky question in Russian pre-revolutionary historiography]. *Voprosy istorii. – Questions of history*. (5) 1982. 31–45. [In Russian]
2. Brim, V. A. (1923). *Proishozhdenie termina "Rus"*. [The origin of the term "Rus"]. *Rossiia i Zapad: istor. sb. – Russia and the West: History*. Sat, (1)1923. 5–10. [In Russian]
3. Bykovskiy, S. N. (1931). *YAfeticheskiy predok vostochnyih slavyan – kimmeriytsyi*. [The Japhetic ancestor of the Eastern Slavs is the Cimmerians]. *Izvestiya GAIMK. – GAIMK News*. Moscow; Leningrad: Sotsekgiz (Vols. 1–8; Vol. 8) 1931. [In Russian].
4. Gote, Yu. V. (1929). *Retsenziya na knigu P. P. Smirnova "Volzskiy shlyah i sta-rodavni Rusi (Narisi z ruskoї istorii VI–IX v.)"* [A review of PP Smirnov's book "The Volga Way and the Ancient Rus' (Essays on Russian History of the 6th-9th Centuries)"]. *Novyy Vostok. – New East*. 1929. [In Russian].
5. Kuzmyn, A. H. (2003). *Nachalo Rusy: Tainy rozhdeniya russkoho naroda* [The Beginning of Russia: Secrets of the Birth of the Russian People] Moscow: Veche [In Russian].
6. Makarov, V. I. (2000) *"Takogo ne by'st' na Rusi prezhde...": povest' ob akademike A. A. Shakhmatove* ["Do not hasten this before in Russia ...": a story about academician A. A. Shakhmatov]. *St. Petersburg: Aletheia*. [In Russian].
7. Parhomenko, V. (1924). *Normanizm i antinormanizm: k voprosu o proishozhdenii termina "Rus"*. *Izvestiya Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Rossijskoj Akademii nauk* 1923. [Normanism and Anti-Normanism: On the Question of the Origin of the Term "Rus". Bulletin of the Russian Language

and Literature Department of the Russian Academy of Sciences 1923]. Leningrad [In Russian].

8. Platonov, S. F. (1927). *Istoriya. Akademiya nauk SSSR za 10 let. 1917–1927*. [History. USSR Academy of Sciences for 10 years. 1917–1927] Leningrad: Izd-vo AN SSSR. [In Russian].

9. Smirnov, P. (1928). *Volkij shlyah i starodavni Rusi: narisi z ruskoyi istoriyi VI–IX st.* [The Volga Way and the Ancient Rus: Essays on Russian History of the VI–IX centuries]. Kyiv: VUAN [in Ukrainian].

10. Tomsen, V. (1891). *Nachalo Russkogo gosudarstva* [The Beginning of the Russian State]. Moscow: Universitetskaya tipografiya [In Russian].

11. Florinskij, V. M. (1894). *Pervobytnye slavyane po pamyatnikam ih doistoricheskoy zhizni: opyt slavyanskoj arheologii* [Primitive Slavs from the monuments of their prehistoric life: the experience of Slavic archeology] (Vols. 1–2; Vol. 1) Tomsk: Tipo-Lit. P. I. Makushina [In Russian].

12. Shahmatov, A. A. (1919). *Drevnejshie sudby russkogo plemeni* [The most ancient fates of the Russian tribe] Petrograd: Izdanie Russkogo istoricheskogo zhurnala [In Russian].

13. Yusova, N. (2006). "Davnoruska narodnist": zarozhennya i stanovlennya koncepciyi v radyanskij istorichnij nauci (1930-ti – persha polovina 1940-h rr.) [Yusova N. "Ancient Russian Nationality": the Origin and Formation of the Concept in Soviet Historical Science (1930s – first half of 1940's)] monografiya. 2nd, pererob. i enl. Kyiv: VD "Stilos" [in Ukrainian].

S. O. Kyrylenko

PhD, Associate Professor of the Department of History of Ukraine
Mykola Gogol State University of Nizhyn

Strengthening Norman tendencies in the early stages of the formation of Soviet historical science

The article is devoted to a comprehensive analysis of research on the origin of Rus in the context of the development of historical thought in the 1920s - early 1930s. This publication reveals the prerequisites for changing the conceptual foundations of post-revolutionary historical science on the formation of the ancient Rus. Attention is drawn to the first scientific works of historians of the 1920s and 1930s, which proved the Norman origin of the first Russian princes and the bringing of statehood from Scandinavia. The focus is on the historiographical works by O. Shakhmatov, P. Smirnov, V. Brim, which led to the complete restoration of Normanism in its most radical expression. It is noted that this was largely due to the fact that W. Tomsen's "ultra-Normanism" had never found a worthy opponents. It is emphasized that a convincing impression of the final victory of the Norman concept is formed in the scientific circles, since scientists of the "old school", whose studies were based on long-developed methodological principles, continued to work in academic and educational institutions from the beginning to the end of the 1920s. The author of the article concludes that, at the turn of the 1920s and 1930s Normanism was proclaimed like Marxism-Leninism as an only-true doctrine, which was actively disseminated and promoted both in scientific institutions and in secondary educational establishments through an extensive system of scientific-popular literature and school textbooks.

Key words: origin of Rus, historiographical process, Normanism, anti-Normanism, concept, Marxism-Leninism, Soviet historiography, ideology.